

Przybylski, Michal

**Když nad Bosporem kvetly tulipány... : z kulturních dějin Osmanské
říše 18. století**

Porta Balkanica. 2010, vol. 2, iss. 2, pp. 18-25

ISSN 1804-2449

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135289>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Michal Przybylski

Když nad Bosporem kvetly tulipány...

Z kulturních dějin Osmanské říše 18. století

Pro správné pochopení „vnějších“, objektivních (politických, hospodářských a sociálních) dějin Osmanské říše je třeba neopomenout ani dějiny „vnitřní“, tedy dějiny kulturní, kterým je věnován náš příspěvek. Poetickým označením „tulipánové období“ (turecky *lâle devri*)¹ bývá nazýváno období vlády sultána Ahmeda III. (1703–1730), v užším smyslu pak jeho závěrečných dvanáct let, kdy post velkovezíra zastával Nevşehirli Damad Ibrahim Paşa, který se oženil se sultánovou nejstarší dcerou. Tulipány byly tehdy velmi častým dekoračním motivem a jejich pěstování a výsadba měly být praktickým vyjádřením smyslu sultánova dvora pro krásu. Proslulé byly každoroční slavnosti tulipánů, které vždy v dubnu sultán pořádal v zahradě u paláce Topkapı.²

Období, o němž pojednáváme, je relativně méně známé, dokonce ani o sultánovi Ahmedovi III. nemáme tolik informací jako o některých jeho předchůdcích či následovnicích. Víme, že nastoupil na trůn po svém bratrově Mustafaovi II., jenž byl sesazen v důsledku povstání janičářů. Osmanská říše za jeho vlády vstoupila do války proti Rusku Petra Velikého a proti Benátkám, od kterých zpět dobyla Moreu, tj. Peloponéský poloostrov. Počátek 18. století znamená konec osmanských výbojů v Evropě a nový velkovezír Damad Ibrahim byl také spíše příznivcem diplomatického řešení konfliktů, což v roce 1718 znamenalo uzavření míru mezi Osmany, Rakušany a Benáťčany v Požarevcu (Passarowitz).

V těchto letech se Osmanská říše poprvé obrátila na Západ a začala přizpůsobovat domácím poměrům (západo)evropský kulturní model, místo toho aby se snažila být pouze jednostranným vzorem. Christoph K. Neumann proto označuje 1. polovinu 18. století za období, „kdy se normalizovala kulturní výměna mezi Evropou a Osmany.“³ Okcidentalizace Osmanské říše započatá v 18. století tak tvoří protiklad k orientalizaci Balkánu v 15.–18. století či k vlně orientalismu, která se v Evropě objevila v 18. století (móda pití kávy, kouření tabáku, slavnosti v tureckém stylu, osmanské hudební nástroje v evropských orchestrech) a ještě o sto let později zasáhla např. evropské romantiky (připomeňme jen lorda Byrona nebo Juliusze Słowackého), které fascinovala exotika Východu včetně Osmanské říše. Na druhou stranu je nutné

1 Za otce pojmu tulipánové období bývá obvykle označován turecký historik, publicista a básník Ahmet Refik Altınay (1880–1937), který jej ve své práci použil v roce 1912. Ve skutečnosti se však objevil o něco dříve u básníka Yahyi Kemala ve dvou gazelech, které napsal v Paříži.

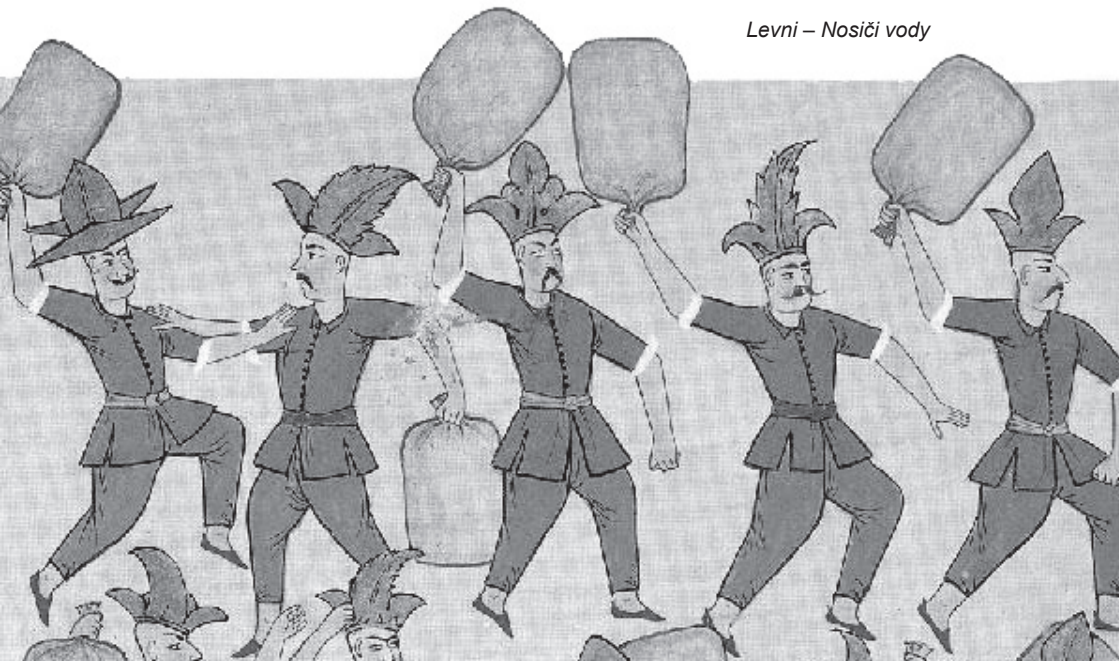
2 Dědictví tulipánového období žije i v současnosti: tulipánová slavnost (Lale Bayramı) probíhá v istanbulském parku Emirgan a zlatý tulipán je symbolem mezinárodního filmového festivalu v Istanbulu.

3 KREISER, K. – NEUMANN, Ch. K. *Dějiny Turecka*. Praha, 2010, s. 127.

poznamenat, že styl tulipánového období vydatně čerpá nikoliv jen z evropských vzorů, ale vypořádujeme v něm celou řadu čínských prvků, které byly přejímány z dvorského stylu perského Isfahánu. Čínsko-persko-turecká směs se potom dále dostávala na západ a stala se příznačným rysem eklektického stylu evropského rokoka, v němž v symbióze koexistovalo umění Dálného i Blízkého Východu.

Zejména z ideologických důvodů bylo tulipánové období dlouhá léta líčeno jako dekadentní, úpadkové a získalo nechtěnou nálepkou doby, jež se nesla ve znamení obratu od úspěšných územních výbojů Osmanské říše k importovanému požitkářství a extravagantnímu hýření. Považovalo se za časy, kdy se sultán a jeho nejvyšší úředníci oddali marnotratným světským radovánkám a potěchám a zcela zapomněli na svůj lid. Oslabení vojenské síly znamenalo, že se „osmanská hrozba“, jež byla od 14. století postrachem křesťanského světa, zvolna vytrácí a Osmanská říše propadá „stařecké lenivosti“, o níž mluví Edward Said, a která z ní v 19. století nakonec učinila pouhou „východní otázku“.⁴ Vznikl mýtus tulipánového období, na nějž se nabalily mnohé negativní konotace, a umělecká literatura i historická tradice nepřesný obraz doby dlouho udržovala v obecném povědomí Turků a záměrně podceňovala či bagatelizovala veškerá pozitiva. To však není v kulturních dějinách ojedinělý případ,

Levni – Nosiči vody

⁴ Viz SAID, E. *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Litomyšl – Praha, 2008, s. 92.

stačí si vzpomenout na barokní „temno“ v české literatuře. Studie literárních vědců, historiků a kulturologů postupně korigují obraz tulipánového období a snaží se jej vyložit mj. jako údobí intenzivních civilizačních proměn a uměleckých snah. Životní styl a užité umění možná vykazují jisté známky okázalosti až nabubřelosti, jak je známe z evropského baroka, ovšem skutečnost, že osmanské umění téměř ve všech svých odnožích dosáhlo v tulipánovém období nové kvalitativní úrovně, lze jen těžko popřít. Pojmy jako „turecké baroko“, „europeizace“ (*Avrupalaşmak*) či „osmanské rokoko“ jsou neklamným důkazem převratných změn a také výrazem snahy aplikovat západní paradigma na balkánské (východní) poměry, ale opět *nihil novi sub sole*, máme přece bulharské „pravoslavné baroko“ či „srbské baroko“ literárních vědců Svetlozara Igova, respektive Miodraga Pavloviće.

V malířství a umění miniatury se v daném období začínají hojně přejímat evropské motivy a celkové pojetí směřuje k většímu realismu portrétovaných osob, nově se prosazuje krajinomalba. Proces europeizace byl citelně ovlivněn evropskými malíři a architekty, kteří do Istanbulu dorazili společně s diplomatickými misemi a nezdědka zůstávali i po jejich odjezdu hosty sultánova dvora. Nejznámějším z nich byl zřejmě francouzsko-vlámský malíř Jean-Baptiste van

J. B. van Mour – Audience nizozemského vyslance Calkoena u sultána Ahmeda III.

Mour (1671–1737).⁵ Na tuto tradici pak ve 2. polovině 18. století navázala poselstva evropských států, v jejichž řadách najdeme další proslulé malíře: Jeana Étiennea Liotarda, Antoineta de Favray, Jean-Baptistu Hilaireho ad.

Ve výtvarném umění symbolizuje tulipánové období v první řadě Abdülcelil Çelebi, známější jako Levní (zemřel 1732 v Istanbulu), pocházející pravděpodobně z Rumélie (snad z Edirne). Levní byl žákem malířské akademie v paláci Topkapı a v jeho tvorbě se v extrahované podobě odráží doba, kdy bylo maximou osmanské společnosti hédonistické *Carpe diem*. Levní je reprezentován více než stovkou ilustrací pro dvoudílnou básnickou knihu *Surname* osmanského básníka Vehbiho. Tyto miniatury zachycují realistické výjevy ze slavnosti *şenlik*⁶, která se v Istanbulu odehrála v roce 1732 u příležitosti slavnostní obřizky osmanských princů. Vedle miniatur se nám dochovala také série padesáti Levního deskových obrazů, v převážně většině portrétů zachycujících sultána, jeho rodinu a dvůr, a dále oficiální portréty sultánů Mustafy II. a Ahmeda III.

Levní byl mistrem malířské metafory a dokázal se výrazně odlišit od svých předchůdců zejména nevšedním smyslem pro novou koloritu. Levní ve srovnání s nimi mnohem raději používal měkkých barev a výrazně omezil množství plátkového zlacení v iluminacích. Jeho malířská paleta byla obohacena o nové odstíny růžové a fialové barvy, které jeho výtvarným kompozicím vtiskují nezaměnitelnou pečeť. Obrovský byl i Levního přínos pro portrétní umění. Jeho obrazy prozrazují lásku k pohybu a činnosti, výrazný pozorovací talent i jemný smysl pro humor. Vedle Levního se evropské vlivy objevily i u druhého nejznámějšího malíře a miniaturisty tulipánového období, Abdullaha Buhariho (1725–1750), jehož obrazy jsou plné žen, květin a v neposlední řadě erotických scén.

K literární glorifikaci nové éry se svým dílem přičinil dvorní básník, přední představitel osmanské poezie, Ahmed Nedím (1681–1730), jehož mecenášem byl samotný velkovezír Nevşehirli Ibrahim Paşa. Nedím vytyčil poezii novou cestu obratem k lokální tematice a srozumitelnému jazyku: vedle *arúzu* (*arúdu*)⁷ používal hojněji i sylabické metrum (*hece*), složil řadu písní (*şarkı*), k nimž následně vznikly melodie a často se zpívaly za doprovodu hudebních nástrojů. Psal rovněž kasidy a gazely, plné světla a barev, které opěvovaly istanbulské paláce a dvorské radovánky. Dále je autorem třicítky chvalozpě-

5 Van Mour přijel do Osmanské říše v roce 1699 s francouzským vyslancem u Vysoké Porty Charlesem de Ferriolem, který si u něj objednal sérii obrazů z dvorského života v Istanbulu. V roce 1711 byl de Ferriol povolán zpět do Paříže, van Mour však zůstal v Turecku až do své smrti. Další známé cykly obrazů vytvořil ve 20. letech pro nového francouzského vyslance, vikomta d' Andrezel, a nizozemského vyslance Cornelise Calkoena, v jehož pozůstalosti skončila i velká kolekce van Mourových děl, která dnes paří k chloubám amsterdamského Rijksmuseum.

6 Slavnost *şenlik* se tradičně pořádala u příležitosti významných událostí (obřizka, sňatek příslušníků osmanské dynastie, úspěšně završené vojenské tažení apod.) a měla podobu lidového festivalu, jehož součástí byly ukázky řemesel a umění, vystoupení akrobatů, drezúra zvířat, divadelní představení, provody masek, ohňostroje, inscenace bitevních scén atd. Trvala obvykle od několika dnů do několika týdnů.

7 *Arúz* (*arúd*) je původem arabský veršový systém založený na střídání dlouhých a krátkých slabik, který se hojně uplatnil také v osmanské a perské poezii.

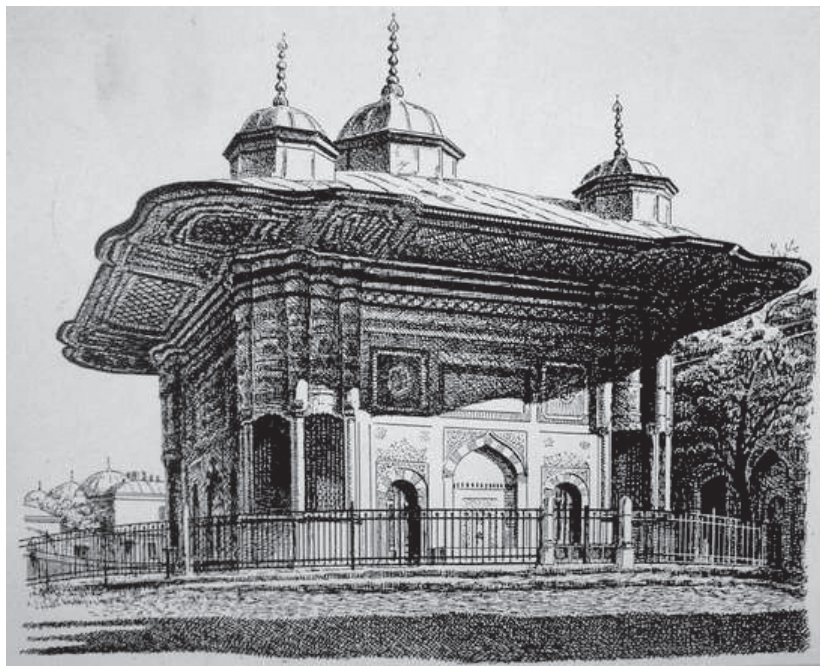
vů na počest sultána a jeho velkovezíra, ty jsou ovšem méně originální než okouzující a temperamentní milostné krátké básně, v jejichž psaní exceloval.

Nedimovu poezii zdobí „radostný a lehký tón, velmi odlišný od smutného a mnohomluvného stylu předchozí tradice“⁸. Vysoký stupeň abstraktnosti svých předchůdců Nedim nahradil odkazy na konkrétní lokality tehdejšího Istanbulu, popisy dobových zvyklostí či módy. Básně jsou plné lásky a radosti a představují opravdové literární zrcadlo tulipánového období, když se oprošťují od dřívější rigorózní poetiky a dávají průchod básnickové originalitě a jeho mistrovskému zacházení s jazykem, což mu zajistilo neobyčejnou popularitu až do současnosti.

Zatímco další ze symbolů frivolního tulipánového období, malíř Levnî, přežil povstání v roce 1730, protože se údajně v inkriminované době nenacházel v paláci, básník Nedim takové štěstí neměl a traduje se, že zemřel při pádu ze střechy během pokusu o útěk.

Éra tulipánů znamená také rozvoj osmanské klasické hudby, k němuž nejen v 18. století významně přispíval súfijský řád *Mawlawíja* (*mevlevi*), který zajišťoval vzdělání talentovaných skladatelů a adeptů hry na různé hudební

Fontána sultána Ahmeda III.

8 HITZEL, F. *Osmanská říše 15.–18. století*. Praha, 2005, s. 170.

nástroje.⁹ Řád nepodporoval pouze náboženskou, ale také světskou hudbu, proto bývá někdy označován za neformální hudební akademii osmanského impéria.¹⁰ Osmanská klasická hudba prožila největší rozkvět právě během tulipánového období, kdy do dvorské hudby začaly výrazněji pronikat lidové prvky, např. vliv poezie *ašiků*, potulných básníků, kteří pěstovali různé poetické žánry a recitaci doprovázeli hrou na tradiční strunný nástroj *saz*.¹¹ V sultánově paláci a na dvorech vysokých státních úředníků v té době také stále častěji vystupovaly evropské hudební, operní a divadelní skupiny, což vedlo k výraznějšímu prosazení evropských vlivů i v oblasti hudby.

Důležitou roli v Osmanské říši začal během tulipánového období sehrávat také knihtisk. Konvertita Ibrahim Mütefferika (1674–1745), původem ze Sedmihradska, založil v roce 1726 v Istanbulu první tureckou tiskárnu s arabskými znaky. Vydal v ní odborná díla z oblasti historie, geografie, filologie a techniky, která významně přispěla k rozšíření poznatků evropské vědy v osmanském impériu.¹² Aby však nepoškozoval konzervativní kruhy, měl Mütefferika zakázáno tisknout náboženské a právní spisy. Přes všechny kontroverze fungovala tiskárna do roku 1743, kdy byla na příštích čtyřicet let uzavřena.

K výrazným proměnám došlo i v životním stylu vyšších společenských vrstev. Sultánův dvůr ve velkém přejímal zvyky evropských panovnických dvorů a snažil se napodobovat život ve Versailles. V oblasti architektury znamenalo tulipánové období přestavbu a modernizaci Istanbulu. Prováděla se rozsáhlá údržba a rekonstrukce veřejných budov (např. knihovna, kterou sultán založil, dodnes stojí vně Yeni Cami ve čtvrti Galata), mešit, medres, fontán aj. Stavěly se letohrádky a vily, na Bosporu a na Zlatém Rohu vyrostly nové paláce jako například slavné, vodotrysky, umělými vodopády a jezírky obklopené, letní sídlo Saa'dabad (Místo štěstí) ve francouzském stylu, monumentální kašny, zvané *sebil*, z nichž jsou nejlepšími příklady právě kašny Ahmeda III. u Aya Sofia a v Üsküdaru, z let 1728 a 1729.

Na přelomu 17. a 18. století docházelo k pozvolnému prolomování komunikační a kulturní bariéry mezi Osmanskou říší a Západem, vzájemné styky postupně nabíraly na intenzitě. Zatím nečetní osmanští velvyslanci se účastnili vyjednávání a příprav mírových smluv, z Evropy proudilo na Bospor stále více obchodníků, cestovatelů a vyslanců. Sultánův velvyslanec ve Francii Yirmisekiz Mehmed Çelebi – svůj přídomek získal podle příslušnosti k 28. janičářskému

9 Blíže o Mawláwiji viz KROPÁČEK, L. *Súfismus: dějiny islámské mystiky*. Praha, 2008, s. 251–256.

10 Nejdůležitějšími centry hudebního vzdělávání *Mawláwije* byly řádové kláštery (tekke) v Galatě a Yeni Kapı v Istanbulu.

11 Odtud alternativní označení básníci sazů (*saz şairi*). Poezie *ašiků* byla zprvu náboženského charakteru, postupně spíše lyrická, líčila rodný kraj a jeho přírodní krásy. *Ašická* tradice je v Turecku živá dodnes.

12 Připomeňme, že jedna z knih reprezentovala i středoevropskou historiografii – v roce 1729 tiskárna vydala turecký překlad práce polského jezuitského orientalisty a cestovatele Tadeusze Krusińského, původně zveřejněnou v Římě latinsky pod názvem *Relatio de mutationibus Regni Persorum* (1727). Dílo popisuje pád perské dynastie Šafiovců a úspěšné tažení Afghánců do Persie.

oddílu – dorazil se svým doprovodem na dvůr Ludvíka XV. v roce 1720 a byla to první turecká stálá diplomatická mise. Po návratu do Istanbulu Mehmed Çelebi své zážitky a poznatky představil sultánovi v knižní podobě. Jeho dílo *Sefaretname* barvitě popisuje příplutí delegace do Francie, nucenou karanténu v Toulouse, cestu přes Bordeaux do Paříže, audienci u krále, nejruznější dvorské ceremonie, návštěvu divadla i neobyčejný zájem Pařížanů o exotické hosty. Osmanští vědci a učenci se rozhodli k prvnímu navázání kontaktů se svými západními kolegy, také příslušníci porobených balkánských národů začali vstupovat do styku se svými krajany na Západě. Dopad těchto posunů byl zatím jen velmi omezený, nové pohledy a informace prozatím příliš nezapadaly do myšlenkových schémat i těch nejvdělanějších Osmanů. Tulipánové období bylo rázně ukončeno vnějším zásahem – povstáním bývalého janičárského velitele albánského původu Patrony Halila v roce 1730, jež znamenalo abdikaci sultána Ahmeda III., popravu velkovezíra Damada Ibrahima Paši a demolicí všeho, co přicházelo ze Západu a dostalo se rozvášněnému davu pod ruce (včetně většiny stavebních památek tulipánového období).

Netušíme a už ani nezjistíme, jaké úrovně by dosáhlo osmanské umění, kdyby jeho mimořádně štědrá podpora pokračovala i v dalších letech a pokus o stvoření nového, alternativního ideologického a rozvojového rámce Osmanské říše, který by byl založen spíše na prosazování se Osmanů pomocí kultury a umění než prostřednictvím vojenských operací a technologií, by byl dotažen do konce. V každém případě tulipánové období postavilo Osmanskou říši tvář v tvář Evropě a oba světy jistým způsobem propojilo. Skončilo dlouhé údobí, kdy byla Osmanská říše zahleděná do sebe, a zrak Osmanů se poprvé upřel směrem na Západ a na tamní kulturní model. Tulipánové období proto můžeme chápat i jako signál, první předzvěst pozdějšího období tanzimatu, které v polovině 19. století přineslo administrativní, hospodářské, vojenské a školské reformy v evropském duchu.

Doporučená literatura

- BAŁCZEWSKI, M. *Znajomość edukacji Turków osmańskich w Polsce*. Warszawa, 2001.
- BOMBACI, A. *Storia della letteratura turca dall'antico impero di Mongolia dall'odierna Turchia*. Milano, 1956.
- ERIMTAN, C. *Ottomans Looking West? The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey*. London, 2008.
- FAROQHI, S. F. *Ottoman Empire and the World Aroud It*. London – New York, 2004.
- FAROQHI, S. F. (ed.). *The Cambridge History of Turkey. Volume 3. The Later Ottoman Empire, 1603–1839*. Cambridge, 2006.

- FINKEL, C. *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923*. London, 2006.
- GÖÇEK, F. M. *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth century*. New York, 1987.
- HITZEL, F. *Osmanská říše 15.–18. století*. Praha, 2005.
- ĪNALCIK, H. *Dzieje gospodarcze i społeczne imperium osmańskiego 1300–1914*. Kraków, 2008.
- KREISER, K. – NEUMANN, Ch. K. *Dějiny Turecka*. Praha, 2010.
- KREISER, K. *Der Osmanische Staat 1300–1922*. München, 2008.
- KROPÁČEK, L. *Súfismus: dějiny islámské mystiky*. Praha, 2008.
- MANTRAN, R. *Istorija osmanskog carstva*. Beograd, 2002.
- MITLER, L. *Ottoman Turkish Writers: A Bibliographical Dictionary of Significant Figures in pre-Republican Turkish Literature*. New York, 1988.
- PALMER, A. *Úpadek a pád Osmanské říše*. Praha, 1996.
- PLASKOWICKA-RYMKIEWICZ, S. *Historia literatury tureckiej: zarys*. Wrocław, 1971.
- QUATAERT, D. *The Ottoman Empire 1700–1922*. Cambridge, 2000.
- REFIK, A. *Lale Devri*. Istanbul, 1997.
- REYCHMAN, J. *Historia Turcji*. Wrocław, 1973.
- SAID, E. *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Litomyšl – Praha, 2008
- SAJDI, D. (ed.). *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*. London, 2007.

Levni – Spící mladá žena

